

Dergiabant

2025, 13(1): 247-252, doi: 10.33931/dergiabant.1640419

The Books Sāṅk and Pātaṅgal: A Socio-cultural History of al-Bīrūnī's Interpretations of Sāṅkhya and Yoga

Muammer İSKENDEROĞLU¹

Geliş Tarihi (Received): 15.02.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 09.03.2025

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2025

Öz: İslam toplumlarında bilim ve düşüncenin gelişiminde ağırlıklı olarak Yunan, kısmen de Hint düşünce geleneklerinden yapılan çeviriler önemli rol oynamıştır. Bu çevirilerin büyük bölümü Müslüman olmayanlar tarafından yapılmıştır. Müslümanlar arasında birincil kaynaklardan hareketle ilgili geleneğin düşüncesine vakıf olup bunu Müslüman topluma ilmi bir bakış açısıyla aktaran ender şahsiyetlerden biri Bîrûnî'dir. Burada ele alacağım kitapta da Verdon, Bîrûnî'nin Sanskritçeden Arapçaya çevirdiği iki kitabı, çeviri bilim ve Hindoloji'ye katkıları açısından inceliyor.

Anahtar Kelimeler: İslam, Hindoloji, Çeviri Bilim, Yoga, Biruni.

&

Abstract: Translations, mainly from Greek and partly from Indian traditions, have played an important role in the development of science and thought in Islamic societies. The majority of these translations were made by non-Muslims. Biruni is one of the rare figures among Muslims who was familiar with the thought of the Indian tradition who, on the bases of primary sources authored and translated Indian thought to Muslim society from a scientific perspective. In the book I will discuss here, Verdon examines two books that Biruni translated from Sanskrit into Arabic in terms of their contributions to translation studies and to Indology.

Keywords: Islam, Indology, Translation Studies, Yoga, Biruni.

Atıf/Cite as: İskenderoğlu, Muammer. "Noémie Verdon. The Books Sāṅk and Pātaṅgal: A Socio-cultural History of al-Bīrūnī's Interpretations of Sāṅkhya and Yoga". *Dergiabant* 13/1 (Mayıs 2025), 247-252. doi: 10.33931/dergiabant.1640419

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu kitap değerlendirmesi, bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This book review has been reviewed by a referee and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Prof. Dr., Muammer İskenderoğlu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, iskenderoglumuammer@gmail.com.

Noémie Verdon. *The Books Sāṅk and Pātāṅgal: A Socio-cultural History of al-Bīrūnī's Interpretations of Sāṅkhya and Yoga*. Leiden: Brill, 2024.

İslam toplumlarında bilim ve düşüncenin gelişiminde ağırlıklı olarak Yunan, kısmen de Hint düşünce geleneklerinden yapılan çeviriler önemli rol oynamıştır. Bu çevirilerin büyük bölümü Müslüman olmayanlar tarafından yapılmıştır. Müslümanlar arasında birincil kaynaklardan hareketle ilgili geleneğin düşüncesine vakıf olup bunu Müslüman topluma ilmi bir bakış açısıyla aktaran ender şahsiyetlerden biri Bîrûnî'dir. Burada ele alacağım kitapta da Verdon, Bîrûnî'nin Sanskritçeden Arapçaya çevirdiği iki kitabı, çeviri bilim ve Hindoloji'ye katkıları açısından inceliyor.

İslam'ın erken döneminde, özellikle 8. ve 9. asırlarda Sanskritçeden Farsçaya, Farsçadan da Arapçaya yapılan sınırlı sayıdaki çevirilere ilaveten, kuzeybatı Hindistan'da kurulan Müslüman yönetimler sayesinde 11. asırdan itibaren ağırlıklı olarak Farsçaya olmak üzere daha geniş çaplı bir çeviri hareketi başlamıştı. Bîrûnî'nin *Kitâb Sāṅk* ve *Kitâb Pātāncal*² adlı çeviri eserlerini ve *Tahkîk mâ li-l-Hind*³ adlı telif eserini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Verdon'un söz konusu iki esere dair kitabı altı bölümden oluşuyor. Bîrûnî'nin Hint kültürü ile ilgili çeviri ve telifleri belirli coğrafi, siyasi, sosyal ve entelektüel bağlamlarda meydana geldiğinden, bu bağlamların anlaşılması amacıyla yazar, kitabın ilk iki bölümünde Bîrûnî'nin hayatının çeşitli yönlerine odaklanıyor. Bu bağlamda ilk bölümde Verdon, Bîrûnî'nin eserlerinde Hint kültürüne ilişkin açıklamalarından hareketle onun dünyasının coğrafi ve kültürel sınırlarını ele alıyor. Buna göre Bîrûnî, hayatını modern Özbekistan (Kas), Türkmenistan (Gürgenç), İran (Cürcân ve Rey), Afganistan (Gazne ve Kabil) ve o dönemde Gazneli hükümdarlar tarafından yeni ele geçirilmiş olan *el-Hind*'de (Kandehar ve Pencap) sürdürmüştür. İkinci bölümde Verdon, Hindistan hakkındaki *Tahkîk mâ li-l-Hind* adlı kitabını yazmadan önce ve yazarken Bîrûnî'nin kendi entelektüel ufkunu şekillendiren toplumsal ve entelektüel bağlamları inceliyor. Harezmi'de (Özbekistan) doğduğu andan *el-Hind*'e yaptığı seyahatlere kadar, Bîrûnî, *el-Hind* ile karşılaşmak ve onu incelemek için birçok fırsata sahip olmuştur.

Verdon'un kitabının ana konusu Bîrûnî'nin çevirileri olduğu için, arka plan sunan ilk iki bölüm ile ilgili yukarıdaki kısa tasvirle yetinip sonraki bölümlerde yazarın temel iddialarına ve yorumlarına odaklanmak daha uygun olur. Bu bölümlerde Verdon, Bîrûnî'nin *Kitâb Sāṅk* ve *Kitâb Pātāncal*'ının Hindoloji'deki filolojik çalışmalarla ilişkisini metinsel olarak derinlemesine incelemeye çalışıyor. Bu bağlamda üçüncü bölümde yazar, bu iki eserin Arapça çevirisini Hint felsefesi tarihi içinde bir bağlama yerleştiriyor. Burada genel olarak, Bîrûnî'nin yorumlarının ait olduğu entelektüel ve felsefi bağlamları gösteriyor. Böylece, sonraki bölümlerin Sanskritçe metin geleneğiyle bağlantısı meselesini ele alarak analiz etmek için arka plan sağlıyor. Ayrıca, Bîrûnî'nin yorumlarının Sāṅkhyakârikâ ve Pātāñjalayogaśāstra geleneklerinin felsefi sistemlerini yansıttığını göstermeye çalışıyor. Verdon, Bîrûnî'nin *Kitâb Sāṅk* ve *Kitâb Pātāncal*'ı, Gazneli Mahmud'a sarayında eşlik ettiği 1017 yılı ile *Tahkîk mâ li-l-Hind*'i yazdığı 1030 yılı arasında yazmış olması gerektiğini iddia ediyor. (98) Ona göre, eğer Bîrûnî, Gazneli Mahmud'un sarayında Sanskritçe edebiyatı kapsamlı bir şekilde incelemeye başladıysa, Sanskritçeyi öğrenme sürecinin ve bu eserlerin Sanskritçeden Arapçaya çevrilmesinin birkaç yıl sürmüş olması muhtemeldir.

Genel olarak, çeviriye konu olan Sāṅkhyakârikâ ve şerhleri, Sāṅkhya sisteminin metafizik ve ontolojik yönlerini ayrıntılı olarak ele alırken, Pātāñjalayogaśāstra zihin durumlarının, konsantrasyon aşamalarının ve zihinsel konularda ustalaşmanın pratik araçlarının kapsamlı bir tasvirini sunar. Kaynaklarda "en yüce bilge" olarak anılan efsanevi figür Kapila, Sāṅkhya sisteminin kurucusu olarak kabul edilir. Pātāñjalayogaśāstra'nın müellifine dair kesin bir bilgi yoktur. Bîrûnî'ye göre Hiraṇyagarbha, bu felsefi sistemin aktarılmasında rol oynamıştır. Bu bağlamda genel olarak, *Kitâb Sāṅk* ve *Kitâb Pātāncal*'ın Sanskritçe kaynaklarının sırasıyla Sāṅkhyakârikâ ve Pātāñjalayogaśāstra geleneklerine ait olduğu söylenebilir.

² Abū Rayḥān Al-Bīrūnī. *The Yoga Sutras of Patanjali*. English translation by Mario Kozah, New York: New York University Press, 2022; Türkçe çeviri: Mehmet İlhan - Hammet Arslan, "Bîrûnî'nin "Kitâbu Batenceli'l-Hindî" İsimli Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?", *Milel ve Nihal* 10/3 (2013), 25-84.

³ Ebû Reyḥān Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî. *Tahkîku mâ li-l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*. Çev. Kıvameddin Burslan. Yayına Hazırlayan. Ali İhsan Yitik. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Verdon'a göre, Bīrūnī'nin *sāṅk*'ı felsefi bir sistemin tanımı olarak görüp görmediğini bilmek imkânsızdır. *Kitâb Pâtançal* başlığında, Arapça *pâtançal* hem çevrisi yapılan eserin başlığındaki *pâtañjala* sıfatını hem de özel isim olan Patañjali'yi ifade ediyor gibi görünüyor.

Verdon dördüncü bölümde Bīrūnī'nin *Kitâb Sāṅk* ve *Kitâb Pâtançal*'ında kullandığı çeviri stratejilerini çeviri bilim çalışmaları bakış açısıyla inceliyor. Bīrūnī'nin yorum yöntemini araştırmanın, kullanmış olabileceği Sanskritçe kaynakları belirleme arayışında gerekli bir adım olduğunu ileri sürüyor. Yazara göre bu yaklaşım, Bīrūnī'nin çevirileri ile olası Sanskritçe orijinalleri arasında saf filolojik ve lafzî bir karşılaştırmının ötesine geçmeyi sağlarken, daha fazla araştırma için ilginç analitik araçlar sunuyor. Verdon daha önce çeşitli bilim insanlarının bu iki çeviri arasındaki ilişkiyi araştırdığını ve orijinal Sanskritçe kaynaklarını belirlemeyi amaçladığını, çoğunlukla Arapça ve Sanskritçe eserler arasındaki lafzî benzerlikleri arayan bu araştırmacıların, genellikle kaynaklar ve çeviriler arasında önemli paralellikler ve farklılıklar gözlemlediklerini ifade ediyor. Bu araştırmacıların bazıları Bīrūnī'nin çevirilerinde oldukça yaratıcı olduğunu gözlemlemelerine rağmen çevirileri az çok lafzî imiş gibi sunmaya devam etmişler; bazı araştırmacılar Bīrūnī'nin kelimelerden çok fikirlerle ilgilendiğini vurgularken, diğerleri Bīrūnī'nin yazılarında Hint düşüncesi kavramlarını tartışırken, sadece çevirip alıntı yapmaktan ziyade bu Sanskritçe metinleri yaratıcı bir şekilde okuyup yorumlama sürecine aktif olarak katıldığı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla, onun tercümelerini analiz etmek için Bīrūnī'nin eserlerini inceleyen önceki araştırmacılar, yaptığı yorum tercihlerinin önemini önceden öngörmüşler, fakat çalışmalarını bu yönde derinleştirmemiş veya geliştirmemişlerdir. Bu bağlamda Verdon, bu bölümde ilk olarak yukarıdaki gözlemleri desteklemeyi ve genişletmeyi amaçladığını ifade ediyor. İkinci olarak Verdon, *Tahkik mâ li-l-Hind* ve *Kitâb Pâtançal*'ın belli pasajları karşılaştırıldığında, Bīrūnī'nin Hint felsefesini Arapçaya çevirisinde dönüşümler veya karışıklıklar olduğunu göstermeyi amaçlıyor. Üçüncü olarak, Bīrūnī'nin Hint kültürü ve felsefelerini öğrenmesinde sosyo-entelektüel bağlamın ve Hint bilgi kaynaklarının farklı açılardan anlaşılması gerektiğini savunuyor. (128)

Verdon, metodolojik nedenlerden dolayı, Bīrūnī'nin yorum tercihlerinin analizlerini esas olarak *Kitâb Pâtançal*'a dayandırıyor, çünkü *Kitâb Sāṅk*'ın aksine bu eser bütün olarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu amaçla araştırma hipotezi olarak şunu benimsiyor: 1) *Kitâb Sāṅk* Sāṅkhyakârikâ ve bir şerhi temel almıştır ve 2) *Kitâb Pâtançal* Pâtañjalayogaśâstra'yı temel almıştır. (129)

Verdon detaylı metinsel analize dalmadan önce, Bīrūnī'nin bir çevirmen olarak karşılaştığı zorlukları dikkate almanın önemini vurguluyor. Bu zorluklardan ilki Bīrūnī Sāṅkhya ve Yoga metnini Arapçaya çevirmek için, yalnızca bir dilden diğerine lafzî bir çeviriyi değil, aynı zamanda her iki kültürel ve tarihsel bağlamı dikkate alması gerekiyordu. Yani kendinden yüzlerce yıl önce sistemleştirilmiş olan Hindu kavramlarını anlama ve bu Hint düşüncesini on birinci yüzyılın başlarındaki Müslüman kitleye aktarma gibi ikili bir görevi de yerine getirmesi gerekiyordu. Dahası, bu felsefi kavramların doğası, Bīrūnī'nin çeviri sürecini kesinlikle zorlaştırıyordu. İlave olarak, Sanskritçe ve Arapça iki ayrı dil grubuna aittir. İki dilin ortak dilsel köklerinin olmaması, bu kavramların çevirisini daha da zorlaştırıyordu. Dolayısıyla Bīrūnī, iki Hint felsefesi metnini kendi zamanının İslam dünyasına aktarma çabasında önemli zamansal, kültürel, kavramsal ve dilsel boşlukları kapatmak zorundaydı. (129)

Bu bağlamda Maas ile beraber yazdığı makaleye atıfla Verdon, dilbilimci Vladimir Ivir tarafından tasarlanan ve diller arasında değil kültürler arasında çeviri sürecini vurgulayan bir model kullanarak Bīrūnī'nin çevirilerini analiz ediyor. Buna göre Ivir, bir çevirmenin kullanabileceği yedi tür öneriyor: ödünç alma, tanımlama, lafzî çeviri, ikame, sözcük oluşturma, çıkarma ve ekleme. Ivir'e göre, bu çeviri stratejileri kültürel boşlukları azaltmak ve bir çeviriyi iletişimsel hedefi açısından mümkün olduğunca etkili hale getirmek için kullanılır. Bīrūnī açısından bu model onun çevirilerinin kültürel bir perspektiften analiz edilmesini sağlar. Ayrıca, kelimelerden ziyade bir mesajı iletmedeki etkinliklerinin değerlendirilmesine de imkân tanır. Son olarak, Bīrūnī'nin çevirilerini kaynak metinler ile hedef metinler arasındaki doğrudan karşılaştırmadan ziyade farklı bir perspektiften ele almak için analitik araçlar sunar. (131)

Verdon'a göre Bīrūnī'nin bilgisinin tercüme stratejileriyle birlikte kapsamlı bir şekilde anlaşılması, kaynak metin ile hedef metin arasındaki uyumsuzlukların nedenlerini birkaç kategoriye ayırmaya yol açar: 1)

Bîrûnî'nin didaktik niyetleri, 2) kendi mantığı, 3) entelektüel ve dini eğitimi ve 4) sözlü ve yazılı Hint kaynaklarının etkisi. Bîrûnî'nin kaynak metinleri uyarlamasının altında yatan nedenlerin belirlenmesi, çeviriler ile orijinal kaynakları arasındaki çok yönlü ilişkinin daha iyi anlaşılması imkânını verir. Ayrıca hem *Kitâb Sânk* hem de *Kitâb Pâtançal*'da onun yorum yönteminin benzer bir deseninin oluşturulmasını mümkün kılar. Verdon'a göre, Bîrûnî *Kitâb Pâtançal*'ın önsözünde ifade ettiği gibi kaynak metnini bilinçli olarak üç şekilde dönüştürmüştür: 1) metni ve şerhi birleştirmek 2) iki metin katmanını bir diyaloga dönüştürmek ve 3) ayrıntılı edebi ve etimolojik açıklamaları çıkarmak. (133)

Verdon'a göre Bîrûnî'nin çeviri yöntemine dair bu incelemeler Bîrûnî'nin çevirileri ile muhtemel kaynakları arasında önemli tutarsızlıklar olmasına rağmen, bu farklılıkların, onun *Kitâb Sânk* ve *Kitâb Pâtançal*'ı çevirirken bizim bilmediğimiz Sanskritçe eserler kullandığı anlamına gelmediğini gösteriyor. Aynı şekilde, *Kitâb Sânk*'ın da *Kitâb Pâtançal* ile benzer değişikliklere tabi tutulmuş olması gerektiğini gösteriyor. Ayrıca bu incelemeler, Bîrûnî'nin çevirilerini potansiyel kaynaklarının Sanskritçeden Arapçaya yapılmış basit bir lafzî çeviri gibi görüp iki metni karşılaştırmadan farklı bir perspektiften bir analizini sağlama gerekliliğini gösteriyor. İlaveten, Bîrûnî'nin çalışmalarına, kendi kültürü veya Hint kültürü bilgisi olsun, entelektüel geçmişinin olası etkisi merceğinden bakma ihtiyacına işaret ediyor. Bu nedenle Verdon, yorumlarının çoğunlukla bu entelektüel çerçeveye borçlu olduğunu ve uyarlamalarının bu borcu güçlü bir şekilde yansıttığını savunuyor. Bu açıdan, İvir'in çeviri stratejileri kavramının özellikle yararlı olduğunu vurguluyor. (157)

Verdon, Bîrûnî'nin özellikle büyük kültürel boşlukların kapatılması gerektiğinde, yani aktarılabilecek kavramların çok teknik ve Sânhya-Yoga veya Hint kültürüne özgü olduğu durumlarda, tanımlama dahil bol miktarda ihmal, ikame ve ekleme kullandığını öne sürüyor. Bîrûnî'nin kaynaklarına ilişkin yaklaşımı, bu Hint kavramları yorumlamanın ve aktarmanın oldukça akıllıca bir yolunu oluşturmaktadır. Dahası, Hint kavramları Müslüman bir okuyucu kitlesine aktarma ve bu iki kültürel alan arasındaki alışverişi kolaylaştırma arzusunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu tür dönüşümler aslında nispeten doğal bir süreç oluşturmaktadır. Bîrûnî didaktik niyeti ve kendi mantığı nedeniyle Sanskritçe kaynak metinlerini dönüştürürken, teknik içerikten veya tekrarlardan kaçınma arzusunun bir sonucu olarak, bunların bazı kısımlarını çevirisinde açıkça atlamıştır. Ayrıca çeviride ikameye başvurmuştur. Bu son çeviri stratejisi için Bîrûnî, çeviri yaparken özellikle de din, felsefe veya tasavvuf alanındaki kendi sosyo-kültürel ve entelektüel geçmişini kullanmıştır. Kendine özgü yorumları da bazı ikamelerinde rol oynamıştır. Öte yandan, eklemeler ya kendi yaratıcılığından, belirli Sanskritçe kaynaklardan ya da Hint geleneğinden kaynaklanmıştır. Ek olarak, bu gözlemler ve hem kaynak dilin hem de astronomi, felsefe, mitoloji gibi çeşitli alanlarda kullanılan kavramların karmaşıklığı, Bîrûnî'nin Hint düşünürlerinden yardım almış olması gerektiği yönündeki önceki araştırmacıların açıklamalarını doğrulamaktadır. (158)

Bîrûnî'nin çeviri tekniğinde kullandığı ikame, kaynak ve hedef kavramların tam örtüşme yerine kısmen örtüştüğü durumlarda benimsenebilir. Örnek vermek gerekirse; Bîrûnî, tezahür etmemiş (*avyakta*) ilk illet (*prakṛti*) kavramını Yunanca kelimedenden türetilen Arapça *heyûlâ* terimiyle tanımlamaktadır, fakat şekilsiz maddeye atıfta bulunan bu kavram Sânhya'nın *prakṛti*'siyle tam örtüşmeyen bir kavramdır. (148) Yine Bîrûnî'nin *Îşvara* kelimesini Allah kelimesi ile çevirmesi ve Hint kültüründeki Tanrı kavramına İslam'ın Tanrı anlayışının bazı özelliklerini yüklemesi, onun çevirisinde kaynak metni orijinal kavramların çarpıtılmasına varacak ölçüde dönüştürdüğünü gösterir. Klasik Sânhya geleneğinde *Îşvara* âlemin illeti değildir; ilk illet (*prakṛti*) bu fonksiyonu yerine getirir. Zamandan münezzehlik *Îşvara* ve Allah tarafından paylaşılan bir nitelik olduğundan, Bîrûnî *Kitâb Pâtançal*'da tasvir ettiği Tanrı'ya eşit şekilde ezeliliği atfeder. Dahası, Bîrûnî belki de özel bir *puruṣa* türü olarak *Îşvara* kavramını Tanrı'nın birliğine atıfta bulunuyor olarak yorumlamaktadır. *Îşvara*'nın özel bir bilinçli benlik türü olduğu şeklindeki Yoga fikri teknik bir fikirdir ve İslam kültürüne yabancıdır. Bîrûnî bunu Tanrı'nın eşsizliği anlamında yorumlayıp Allah'a atfetmektedir. (150) Sonuç olarak, Bîrûnî bu değişiklikleri, Sanskritçe orijinallerin kendisi ve okuyucuları için anlaşılmasını mümkün kılmak veya en azından kolaylaştırmak için yapmaktaydı.

Beşinci ve altıncı bölümlerde Verdon, önceki bölümdeki gözlemlere dayanarak, sırasıyla Yoga ve Sânhya ile ilgili Sanskritçe eserlerle ilişkili olarak *Kitâb Pâtançal* ve *Kitâb Sânk* pasajlarını inceliyor. Bu metinsel çalışmanın temel kaynakları Bîrûnî'nin *Kitâb Sânk*, *Kitâb Pâtançal*, *Tahkik mâ li-l-Hind*, *Pâtañjalayogaśāstra*

ve Sāṅkhyakârikâ üzerine Sanskritçe yorumlar ve Sāṅkhya ve Yoga felsefeleri üzerine ikincil literatürdür. Bu bölümlerdeki analizlerinde Verdon, Arapça çeviriler ile kaynakları arasında bir bütün olarak karşılaştırmalar sunmak yerine, *Kitâb Pâtāncal* ve *Kitâb Sāṅk*'ın belirli pasajlarına odaklanıyor.

Kitâb Pâtāncal'ın kaynağı, Bîrûnî'nin çevirisine temel olan bir metin ve bu metinden ayırmadan çevirisine entegre ettiği bir şerhtir. Verdon'a göre Bîrûnî'nin Arapçaya çevirdiği Yoga felsefesiyle ilgili özdeyiş içerikli metni anlamak için bir şerhi inceleme gereği duymuştur. Yazar bu şerhin Pâtañjalayogaśāstra'nın bhāṣya bölümünde veya buna çok benzeyen bir eserde var olduğunu göstermeye çalışıyor. Verdon'a göre Bîrûnî birçok durumda kullandığı şerhi yeniden ifade etmiş ve bunu *Kitâb Pâtāncal*'a dolaylı veya dolaysız olarak entegre etmiştir. Genel olarak, Arapça çevirisinde Sanskritçe metnin iki katmanını sessizce birleştirmiş, şerh kısmını ise sıklıkla özetlemiştir. Ek olarak, Bîrûnî orijinal Sanskrit Pâtañjalayogaśāstra'nın teknik kavramlarını kapsamlı bir şekilde yeniden ifade etmiş ve tanımlamıştır. Kaynak metni bir diyalog formunda yeniden şekillendirirken, Arapça metindeki bazı sorular neredeyse doğrudan sūtralari (dizeleri) tanıtan soruları yansıtmaktadır.

Verdon önceki bölümde Bîrûnî'nin *Kitâb Pâtāncal*'ı ile olası Sanskritçe kaynağı arasındaki ilişkiyi anlamak için kullandığı yöntemi altıncı bölümde *Kitâb Sāṅk*'ın kaynağını belirlemek için de kullanıyor. Bu amaçla yine Bîrûnî'nin şerh seçimleri ve motivasyonları perspektifinden çapraz sorgulamalar yapıyor. Ancak, *Kitâb Sāṅk*'ın parçalı karakteri nedeniyle, çalışmanın biraz farklı bir yöntem gerektirdiğini de vurguluyor.

Verdon'a göre Bîrûnî *Kitâb Sāṅk*'ı Sāṅkhyakârikâ ve şerhlerinden birinin serbest bir çevirisinden oluşturmuştur. Kaynak metnini bir diyalog biçiminde yeniden şekillendiren Bîrûnî, metni önemli ölçüde dönüştürmüş ve çevirisini on birinci asır Müslüman okuyucularının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyarlamıştır. Bu eserde Bîrûnî çıkarma, ekleme ve ikame olmak üzere başlıca üç tür önemli dönüşüm yöntemi kullanmıştır. Bîrûnî, *Kitâb Pâtāncal*'ın kaynağında yaptığı gibi, burada Hint düşüncesinde işlenen teknik veya soyut fikirlerle uğraşırken sıklıkla bu tür içerik uyarlamalarını yapmıştır. Dolayısıyla, Arapça çevirileri ile olası Sanskritçe kaynakları arasında, Bîrûnî'nin çeviri yöntemi ve yaratıcılığını dikkate almadan yapılacak bir karşılaştırma, eseri anlamak için yetersiz kalacaktır.

Sonuç olarak Verdon'a göre, genel olarak, *Kitâb Sāṅk* ve *Kitâb Pâtāncal*, Sanskritçe metinlerin tam çevirilerinden ziyade, bir Müslüman bilginin bakış açısından Sāṅkhya ve Yoga'nın orijinal eserlerini temsil ediyor. Bu bağlamda, Bîrûnî'nin Bhagavadgîtâ ve Purāṇa'ların yanı sıra matematik, astronomi ve astroloji gibi diğer türlere ait Sanskritçe metinlerin çevirilerinin karşılaştırılması, gelecekteki yapılabilecek başka bir araştırma konusunu oluşturabilir. Böyle bir çalışma, Bîrûnî'nin Sanskritçe kaynakları ve çeviri yöntemleri hakkındaki Verdon'un bu çalışmasının sonuçlarını tamamlayacaktır.

Özetle ifade etmek gerekirse, Verdon'un eseri emek mahsulü bir çalışmadır. Ülkemizde *Tahkîk mâ li-l-Hind* üzerine çalışmalar yapılmasına rağmen Bîrûnî'nin Sanskritçeden çevirileri üzerine böyle bir çalışma dil engeli nedeniyle şimdilik mümkün görünmemektedir. Bugün biz Hint ve Çin gibi Doğu düşüncelerini ağırlıklı olarak Batı dilleri üzerinden okumak durumundayız. Dolayısıyla Bîrûnî'nin yolunu takip edecek yeni nesil araştırmacılara büyük ihtiyaç olduğu kanaatindeyim.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Bîrûnî, Abū Rayḥān Al-. *The Yoga Sūtras of Patanjali*. Edition and English translation by Mario Kozah, New York: New York University Press, 2020; Türkçe çeviri: İlhan, Mehmet – Arslan, Hammet. "Bîrûnî'nin "Kitābu Batenceli'l-Hind" İsimli Risalesi Yogasūtra'nın Bir Çevirisi midir?". *Milel ve Nihal* 10/3 (2013), 25-84.

- Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-. *Taḥkîku mâ li-l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*. Çev. Kivameddin Burslan. Yayına Hazırlayan. Ali İhsan Yitik. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Verdon, Noémie. *The Books Sāṅk and Pātaṅgal: A Socio-cultural History of al-Bîrûnî's Interpretations of Sāṅkhya and Yoga*. Leiden: Brill, 2024.